

QIDA SƏNAYESİNİN AZƏRBAYCANIN QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFINDA ROLU

Fəqan Abbaszadə

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: feqan.abbaszade@mail.com

Xülasə. Məqalədə Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişafında, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, ərzaq məhsullarının çeşid və həcmində genişləndirilməsində qida sənayesinin rolu araşdırılaraq üzə çıxarılmış və onun müasir istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Həmçinin, Azərbaycanın yeyinti sənayesində kənd təsərrüfatı məhsulları, yeyinti məhsulları, taxıl, tərəvəz, içki, meyvə və giləmeyvə, ət və süd məhsulları istehsalının həcmində dinamika təqdim olunmuşdur.

Açar sözlər: Azərbaycanın qida sənayesi, qeyri-neft sektoru, qida emalı şəbəkəsi, yeyinti sənayesi.

THE ROLE OF THE FOOD INDUSTRY IN THE DEVELOPMENT OF THE NON-OIL SECTOR OF AZERBAIJAN

Fagan Abbaszade

Baku State University, Baku, Azerbaijan

Abstract. In the article, the role of the food industry in the development of Azerbaijan's non-oil sector, and also in ensuring food safety and in expanding the range and volume of food products was investigated and revealed and its modern directions are determined. Also, the dynamics of the volume of agricultural production, food products, grains, vegetables, beverages, fruits and berries, meat and dairy products in the food industry of Azerbaijan were presented.

Keywords: Food industry of Azerbaijan, non-oil sector, food processing network, food industry.

РОЛЬ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РАЗВИТИИ НЕНЕФТЯНОГО СЕКТОРА АЗЕРБАЙДЖАНА

Фаган Аббасзаде

*Бакинский Государственный Университет, Баку,
Азербайджан*

Резюме. В статье исследована и раскрыта роль пищевой промышленности в развитии нефтегазового сектора Азербайджана, в обеспечении продовольственной безопасности, расширении ассортимента и объемов пищевой продукции, а также определены её современные направления. Также была представлена динамика объемов производства сельскохозяйственной продукции, продуктов питания, зерна, овощей, напитков, фруктов и ягод, мясной и молочной продукции в пищевой промышленности Азербайджана.

Ключевые слова: Пищевая промышленность Азербайджана, нефтегазовый сектор, сеть пищевой промышленности, пищевая промышленность.

1. Giriş

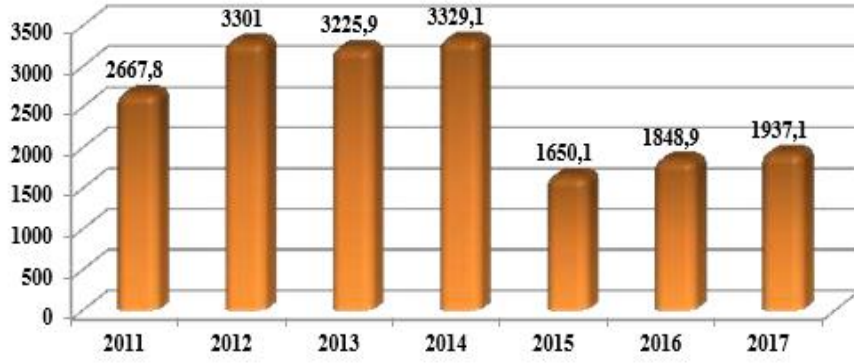
Qlobal təhlükələr və artan dünya əhalisi kontekstində ərzaq təminatı məsələsi get-gedə aktuallaşır. Dünya sammitlərində və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müxtəlif strukturları səviyyəsində mühüm ərzaq növləri ilə təminat problemlərinə baxılır və bu sahələrdə qarşıya ciddi vəzifələr qoyulur. Təbii ki, dünyanın hər bir ölkəsi, ilk növbədə, öz ərzaq təhlükəsizliyinin və əhalinin mühüm ərzaq məhsulları ilə təmin olunmasının qayğısına qalmalı, bunun üçün kompleks və ardıcıl tədbirlər görülməlidir. Bütün bu hallar aqrar sektorun və ölkənin kənd

təsərrüfatı kompleksinin inkişafının intensivləşməsinə şərtləndirsə də, yeyinti sənayesinin və mühüm ərzaq məhsulları istehsalının digər sahələrinin inkişafı xüsusi aktualıq kəsb edir. Bundan başqa, yeyinti sənayesinin inkişafı çoxşaxəliliyi ilə səciyyələnir, belə ki, yeni müəssisələr yaradılır, regional ehtiyatlardan fəal istifadə olunur, məhsuldarlıq artır, yoxsulluq səviyyəsi minimuma enir, işsizlik azalır, ölkə əhalisinin gəlirləri yüksəlir və ümumiyyətlə, milli iqtisadiyyat artımını təmin edən yeni mənbələr formalaşır.

Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın inkişafının bir çox istiqamətləri, o cümlədən strateji yol xəritələri çərçivəsində yeyinti sənayesinin inkişafının intensivləşdirilməsi üzrə strateji hədəflər müəyyən edilmişdir [2, s.189]. Xüsusi vurğulamaq yerinə düşər ki, qida sənayesinin inkişafı əvvəllər Azərbaycan üçün prioritet məsələ olub. Hətta SSRİ dövründə respublikada xeyli ərzaq müəssisələri fəaliyyət göstərirdi. Lakin SSRİ-nin dağılması ilə bu müəssisələrin demək olar ki, hamısı fəaliyyətini dayandırmış, bir çoxu ləğv edilmiş, özəlləşdirilən müəssisələr isə yeni texnologiyalara uyğun modernləşdirilmiş və buna görə də rəqabətqabiliyyətliliyini artırma bilməmişdir. Odur ki, Azərbaycanda yeni yeyinti sənayesinin yaradılması və onun maddi-texniki bazasının formalaşdırılması obyektiv amillərə və reallıqlara uyğunlaşdırılmışdır - əsas ərzaq növlərinin və ərzaq məhsullarının istehsalı üçün modernləşdirilmiş və rəqabətqabiliyyətli qida müəssisələrinin yaradılması zəruri idi. Qeyd edək ki, qida məhsulları istehsalı müəssisələri şəbəkəsi Azərbaycanın bütün əsas kənd təsərrüfatı rayonlarını əhatə edir. Regionlarda taxıl, şəkər, bitki yağı, çay, ət və süd məhsulları, meyvə-tərəvəz emalı, çörək və çörək məmulatları istehsalı üzrə iri emal müəssisələri fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə, ölkədə makaron və qənnadı məmulatları, şərəbçilik, tütün və s. istehsal edən müəssisələr mövcuddur.

2. Qida məhsullarının istehsal dinamikası

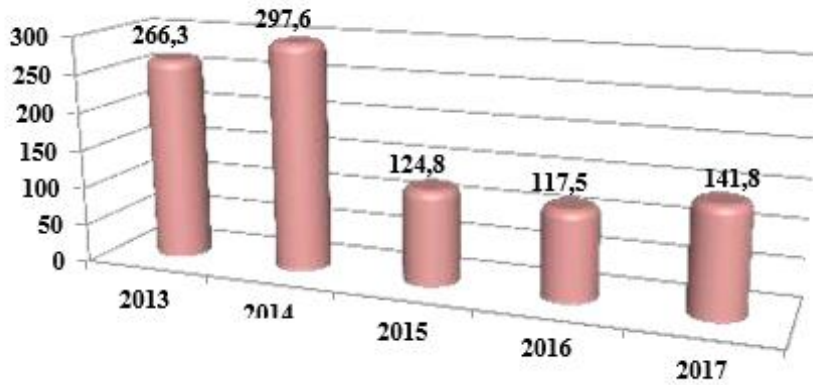
Azərbaycanda qida sənayesinin əsas növlərinin istehsalının dinamikası son on ildə qeyri-neft sektorunun müxtəlif sahələrinin, xüsusilə əlavə dəyər yaratmaq qabiliyyəti ilə seçilən sahələrin inkişafı üçün ciddi və kompleks tədbirlər həyata keçirilməsinə səbəb olub və bu da ölkə iqtisadiyyatının inkişafına töhfə verib. Bu baxımdan yeyinti sənayesi ölkənin ərzaq və iqtisadi təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi üçün aktual və vacibdir. Belə ki, ildən-ilə yeni rəqabətqabiliyyətli müəssisələrin, o cümlədən qida emalı müəssisələrinin yaradılmasında və bu sahədə istehsal olunan məhsulların həcmində artım müşahidə olunur. Lakin 2015-ci ildə Azərbaycanın milli valyutası ikiqat devalvasiyaya məruz qaldığından və praktiki olaraq yarıdan çox dəyərini itirdiyindən xarici valyutada (ABŞ dolları) bu artım müşahidə olunmur [1, s.137]. Şəkil 1-də 2011-2017-ci illər üçün Azərbaycanda qida sənayesi məhsullarının həcmi göstərilir.

Şəkil 1. 2011-2017-ci illərdə Azərbaycanda qida sənayesi məhsullarının həcmi, milyon ABŞ dolları

Mənbə: www.stat.gov.az

Şəkil 1-dən görüldüyü kimi, Azərbaycan manatının ABŞ dollarına nisbətə məzənnəsinin sabit olduğu 2011-2014-cü illərdə ərzaq məhsullarının həcmi sabit artıma malik olmuş və 2014-cü ildə 3,3 milyard ABŞ dolları səviyyəsində olmuşdur. Lakin sonrakı illərdə devalvasiya ilə əlaqədar ərzaq istehsalının ümumi dəyəri 2 dəfədən çox azalaraq 2015-ci ildə 1,6 milyard dollardan çox olub. Qeyd edək ki, 2017-ci ildə milli valyutanın məzənnəsi sabitləşdikdən sonra 2016-cı illə müqayisədə ərzaq məhsullarının həcmində cüzi artım qeydə alınıb. Oxşar vəziyyət içki sənayesi üçün də xarakterikdir, göstəriciləri Şəkil 2-də verilmişdir.

Şəkil 2. 2013-2017-ci illərdə Azərbaycanın qida sənayesində içki istehsalının həcmi, milyon ABŞ dolları

Mənbə: www.stat.gov.az

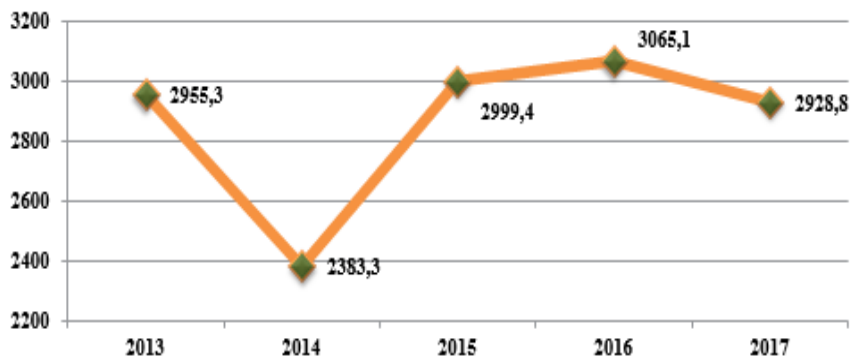
Şəkil 2-dən görüldüyü kimi, 2015-ci ilə qədər içki istehsalının həcmi artsa da, sonrakı illərdə (2015-2016) azalma tendensiyası müşahidə olunub və yalnız 2017-ci ildə qida sənayesində içki istehsalının həcmi yenidən artıb.

Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatının inkişafına diqqət beynəlxalq təşkilatların və dünya dövlətlərinin əsas vəzifələri sırasındadır. O, ərzaq təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə kömək edir və eyni zamanda, milli iqtisadiyyatın digər sahələri, o cümlədən qida sənayesi üçün

ciddi xammal bazası yaradır. Qida sənayesinin əsas xammal və yarımfabrikat növləri kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrində formalaşır.

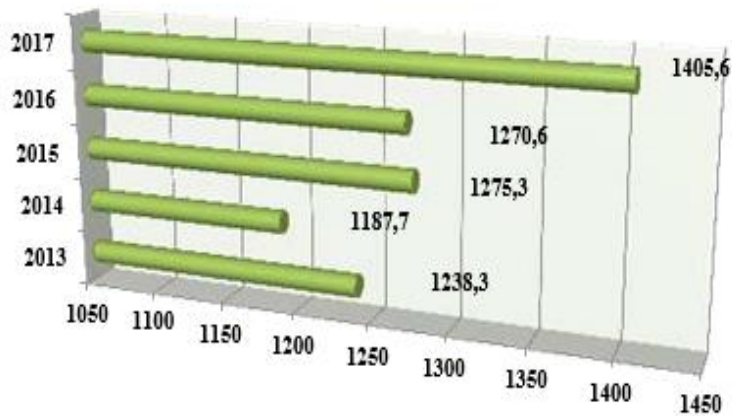
2013-2017-ci illərdə kənd təsərrüfatı istehsalının dollar ekvivalentində azalması milli valyutanın devalvasiyası ilə bağlı olub [4, s.65]. Şəkil 3-də 2013-2017-ci illər üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının əsas növlərindən biri olan taxıl istehsalının dinamikası verilmişdir.

2013-2017-ci illər ərzində Azərbaycanda taxıl istehsalının həcmi əvvəlki səviyyədə idi, belə ki, 2013-cü ildə bu həcm 2,95 milyon ton idisə, 2017-ci ildə 2,93 milyon ton səviyyəsində çatmışdı.

Şəkil 3. 2013-2017-ci illərdə Azərbaycanda taxıl istehsalının dinamikası, min ton

Mənbə: www.stat.gov.az

Şəkil 4. 2013-2017-ci illərdə Azərbaycanda tərəvəz istehsalının həcmi dinamikası, min ton

Mənbə: www.stat.gov.az

3. Qida sənayesinin maddi-texniki bazası

Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafının intensivləşdirilməsi çərçivəsində kənd təsərrüfatının və aqrar-sənaye kompleks strukturunun şaxələndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir ki, o, məhsul istehsalına töhfə verə bilsin. Hazırda ölkədə daha münbit şərait

yaradılır, əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminat mexanizmləri təkmilləşdirilir, aqrar sahənin cari problemləri fəal şəkildə həll olunur və bununla məşğul olan sahibkarlara ciddi dəstək verilir. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamalar 2021-ci ilə qədər dayandırılmışdı. Etibarlı ərzaq təchizatı sisteminin təşkili məqsədilə müasir şəraitdə ölkənin qida sənayesinin potensialından səmərəli istifadə sistemi modelləşdirilir.

Qeyd edək ki, Azərbaycanın qida sənayesinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi məsələləri dövlətin ciddi diqqətindədir. Son illər qida sənayesi müəssisələrinin, xüsusən də respublikanın regionlarında inkişaf potensialının genişləndirilməsi istiqamətində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir. Bir tərəfdən kənd təsərrüfatının inkişafı prioritet hesab edilir, digər tərəfdən isə son illər regionlarda infrastrukturun təkmilləşdirilməsi ərzaq məhsulları istehsalı sahəsində yeni rəqabətqabiliyyətli müəssisələrin yaradılmasına təkan verir [7, s.56]. İri yeyinti müəssisələri arasında İmişli rayonundakı şəkər zavodunu, Sumqayıtda “Azərsun” holdinqin bitki yağları emalı zavodunu, Abşeron rayonunda duz istehsalı zavodunu və s. qeyd etmək olar. Ölkədə meyvə-tərəvəz konservləri, ət və süd məhsulları istehsal edən müəssisələrin inkişaf etmiş şəbəkəsi var. Azərbaycanın Bakı, Naxçıvan, Şəki, Gəncə, Lənkəran, Xaçmaz və digər şəhər və rayonlarında müxtəlif növ ərzaq məhsulları istehsal olunur, emal müəssisələri fəaliyyət göstərir. Ölkədə həmçinin Neftçala rayonunda - Kür çayının mənsəbində nəre balıqlarının və qara kürünün emalı müəssisələri, Bakı şəhərində balıq zavodu var. Azərbaycanda sənayenin inkişafı üzrə dövlət proqramı çərçivəsində yeni yüksək texnologiyalar əsasında ən müasir qida emalı müəssisələrinin tikintisi nəzərdə tutulur ki, bu da ölkənin yeyinti sənayesinin maddi-texniki bazasının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına töhfə verəcək. “Ümumdünya ərzaq təhlükəsizliyi üzrə Roma bəyannaməsi”ndə torpaqdan istifadənin səmərəliliyinin mühüm rol oynadığı qeyd olunur. Deqradasiyaya uğramış torpaqların bərpasına və onlardan səmərəli istifadəyə xüsusi diqqət yetirilir. Dövlət istehsalçıları kənd təsərrüfatı bitkilərinin toxumları ilə təmin etməyə kömək edir, kənd təsərrüfatı xərcləri isə hər il artır.

Müasir dünyada ərzaq problemlərinin artması əhalinin keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin olunmasını zəruri edib. Dünyanın bir çox yerində ərzaq təminatı və ərzaq təhlükəsizliyi, o cümlədən keyfiyyətli qida istehsalı məsələsi artıq narahatlıq doğurur və prioritet məsələ kimi qiymətləndirilir. Qida sənayesi əhalinin ərzaq məhsulları ilə təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Qida sənayesi hazır məhsul istehsal edən qida sənayesi kompleksinin mühüm iqtisadi sahəsidir.

Qida sənayesi qida sənayesi məhsullarının istehsalı, emalı, saxlanması və istehlakçılara çatdırılması ilə əlaqəli iqtisadi sektorlar kompleksini nəzərdə tutur. Bu sektora daxil olan, ölkəni xammal və ərzaq məhsulları ilə təmin etmək üçün sistemli şəkildə kompleks funksiya formalaşdıran sənaye sahələri vardır. Yüksək keyfiyyətli ərzaq təminatına və etibarlı ərzaq təhlükəsizliyinə nail olmaq yalnız qida kompleksinin sistemli fəaliyyəti ilə mümkündür. Məlum olduğu kimi, yeyinti sənayesi kompleksinə bu sənaye sahələri üçün istehsal və texniki xidmət göstərən, yeyinti sənayesinin tullantılarını təkrar emal edən və yeni yaradılmış məhsul kimi istehlakçılara çatdıran qida sənayesi və əlaqəli sənaye sahələri daxildir.

Araşdırmalar göstərir ki, əhalinin ərzaq məhsulları ilə təmin olunmasında aqrar-sənaye kompleksi (ASK) böyük rol oynayır. Aqrar-sənaye kompleksi xalq təsərrüfatı çərçivəsində formalaşan ən böyük sahələrarası planlaşdırma və idarəetmə obyektini kimi fəaliyyət göstərir. O, ardıcıl və paralel birləşmələrlə müxtəlif xarakterli istehsal və texnoloji mərhələlərdən ibarət mürəkkəb sistemdir.

Aqrar-sənaye kompleksində qida sənayesi xüsusi yer tutur. Statistik araşdırmalar göstərir ki, 2022-ci ildə Azərbaycanın ümumi sənaye istehsalında emal sənayesinin payı 31,8 faiz təşkil edib ki, bunun da 12,7 faizi qida, içkilər və tütün məmulatlarının istehsalının payına düşüb. Ayrı-ayrılıqda ərzaq istehsalı 10,4% təşkil edir [11].

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, mədənçıxarma sənayesinin ümumi sənaye istehsalında payı digər sənaye sahələrinin, xüsusilə də emal sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar tədricən azalır. Təbii ki, bunu 2008-ci ildən başlayaraq ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində həyata keçirilən ardıcıl tədbirlərin nəticəsi hesab etmək olar. 2010-2021-ci illərdə mədənçıxarma sənayesinin ümumi həcmdə xüsusi çəkisi 13,3 faiz azalsa da, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 13,1 faiz, o cümlədən qida istehsalı 6,6 faiz artmışdır. Bu tendensiya o deməkdir ki, qeyri-neft sektoru istiqamətində regional inkişaf proqramları çərçivəsində həyata keçirilən proqramlar sayəsində inkişaf artıq neft sektorundan qeyri-neft sektoruna doğru gedir.

Cədvəl 1. Azərbaycanda sənaye istehsalının sahə strukturu, yekun göstəriciyə münasibətdə müvafiq illərin faktiki qiymətləri əsasında, faizlə

Sənaye	İl					
	2014	2016	2018	2019	2020	2021
Ümumi sənaye	100	100	100	100	100	100
Mədən sənayesi	68,5	65,6	73,3	69,9	61,3	65,6
İstehsal sənayesi, o cümlədən qida və içki istehsalı	25,1	27,6	21,9	25,1	31,8	28,8
	7,3	9,1	6,4	7,5	10,4	8,1
	0,7	0,7	0,7	0,7	1,1	0,9
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	5,7	6,0	4,1	4,3	6,0	4,8
Su təchizatı, təmizlənməsi və tullantıların təmizlənməsi	0,7	0,8	0,7	0,7	0,9	0,8

Mənbə: <https://stat.gov.az/source/industry>

Təkcə 2015-2021-ci illərdə yeyinti sənayesində fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı 41,4 faiz və ya 158 ədəd artmışdır. Nəzərə alsaq ki, 2015-2021-ci illər, əsasən, 2008-ci ildə dünyanın müxtəlif ölkələrində başlayan böhranın nəticələri, neftin qiymətinin aşağı düşməsi (azalması) və COVID-19-un yaratdığı məhdudiyyətlər ilə xarakterizə olunur, artım (dinamika)

gələcəkdə daha da sürətlənəcək. Başqa sözlə, həmin dövrdə bu çətinliklərin yaratdığı əngəllər olmasaydı, bütün sahələrdə, o cümlədən qida istehsalı və sənayesində daha böyük irəliləyişlərin şahidi ola bilərdik. 2015-2021-ci illərdə sənaye üzrə yeyinti məhsulları istehsalı fəaliyyətində 2544 nəfər və ya fərdi sahibkarların sayının 62,4 faizi qeydiyyatda alınmış, sənaye məhsullarının dəyəri 2 milyon 188 milyon manat və ya 94,8 faiz artmışdır [4, s.67]. Yuxarıda deyilənlər bir daha qeyri-neft sektorunda həyata keçirilən tədbirlərin əhəmiyyətini, onların artıq öz nəticəsini verdiyini göstərir.

Nəticə. Müasir dünyada ərzaq təhlükəsizliyi və ərzaq təminatının zəruriliyi prioritet məsələlərdəndir. Qida sənayesi ərzaq təminatının əsasını təşkil edir. Əhalini qida ilə təmin etmək üçün qida sənayesini, qida sənayesini inkişaf etdirmək üçün isə kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək zərurilidir. Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinin kənd təsərrüfatının inkişafı üçün zəngin potensial imkanları vardır.

Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişafı çərçivəsində əlavə dəyər yaradılması nəzərə alınmaqla istehsal güclərinin genişləndirilməsi ilə qida sənayesinin inkişafının sürətləndirilməsini proqnozlaşdırmaq mümkündür. Ancaq bunun üçün bir sıra vacib problemləri həll etmək lazımdır [3, s.7]:

1. Qida sənayesinin inkişafı üçün maddi-texniki bazanın gücləndirilməsi və bu sahədə müasir infrastruktur şəbəkəsinin yaradılması;

2. Əsas qida sənayesi müəssisələrinin istehsal və emal potensialının müasir texnologiyalardan, innovativ funksiyalardan və yeni idarəetmə üsullarından istifadə etməklə modernləşdirilməsi;

3. Ölkənin əsas regionlarında yeyinti sənayesi və onun müəssisələri üçün investisiya mühitinin cəlbediciliyinin artırılması;

4. Daha məhsuldar praktik mexanizm və vasitələrdən istifadə etməklə yeyinti sənayesinin inkişafının intensivləşdirilməsi üçün beynəlxalq təcrübənin fəal şəkildə tətbiq edilməsi;

5. Müasir şəraitdə qlobal ərzaq problemləri kontekstində Azərbaycanda ərzaq təhlükəsizliyinin əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirilməsinə töhfə verə biləcək qida sənayesi müəssisələrinin yeni müasir və yüksək texnologiyalı şəbəkələrinin yaradılması.

Ədəbiyyat

1. Abbasov İ.M., Əliyev T.N. (2018), Qeyri-neft sənayesinin iqtisadiyyatı. Dərslik. Bakı, Elm və təhsil, 267.
2. Şəkəraliyev A.Ş. (2009), Dövlətin iqtisadi siyasəti: Reallıqlar və perspektivlər (Monoqrafiya). Bakı, İqtisad Universiteti, 415.
3. Muradov A.N. (2019), Biznes mühitinin insan kapitalının inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi. Azərbaycanın Qeyri-Neft Sektorunun İnkişaf Perspektivləri Respublika Elmi Konfransının Materialları, 6-9.

4. Mehdiyev Ə.M. (2021), Qida istehsalı müəssisələrində innovasiyanın tətbiqinə təsir edən amillər. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı, No.2, 64-71.
5. İbrahimova G. (2018), Azərbaycan qida sənayesi müəssisələrində beynəlxalq keyfiyyət standartlarının tətbiqi problemləri. İpək Yolu, No.2, 53-59.
6. Fərzəliyev E.B. (2014), Qida məhsullarının müasir tədqiqat üsulları. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, İqtisad Universiteti Nəşriyyatı, 365.
7. Səfərova F.M. (2018), Azərbaycanda rəqabətqabiliyyətli ərzaq məhsulları üzrə istehsal potensialından istifadənin genişləndirilməsi yolları. AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun 60 illik yubileyinə həsr edilmiş İqtisadi artım və ictimai rifah Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 541-545.
8. Магомедов М.Д., Заздравных А.В., Афанасьева Г.А. (2011), Экономика пищевой промышленности: Учебник. Москва, Дашков и К, 232.
9. Брезе О.Э.(2004), Экономика промышленности: Учебное пособие. Кемерово: КемТИПП, 112.
10. <https://www.stat.gov.az/>